

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**
ANNO 1919

Gatis Ozoliņš
E-kulturoloģija. Kultūru stabilitāte un mainīgums

Materiāls izstrādāts
ESF Darbības programmas 2007. - 2013.gadam „Cilvēkresursi un nodarbinātība”
prioritātes 1.2. „Izglītība un prasmes”
pasākuma 1.2.1. „Profesionālās izglītības un vispārējo prasmju attīstība”
aktivitātes 1.2.1.2. „Vispārējo zināšanu un prasmju uzlabošana”
apakšaktivitātes 1.2.1.1.2. „Profesionālajā izglītībā iesaistīto pedagogu
kompetences paaugstināšana”
Latvijas Universitātes realizētā projekta
„Profesionālajā izglītībā iesaistīto vispārizglītojošo mācību priekšmetu pedagogu
kompetences paaugstināšana”
(Vienošanās Nr.2009/0274/1DP/1.2.1.1.2/09/IPIA/VIAA/003,
LU reģistrācijas Nr.ESS2009/88) īstenošanai.

Rīga, 2011.

Kultūru stabilitāte un mainīgums

Mācību stundas *Kultūru stabilitāte un mainīgums* mērķis:

Izglītojamie izprot **sabiedrību daudzveidību un veido kultūru partikulārisma un tolerances izpratni**, un kas rada mūsdienīgu kultūru daudzveidības, savstarpējā vērtīgumu un nozīmīgumu priekšstatu.

Mācību stundas *Kultūru stabilitāte un mainīgums* uzdevumi:

1. Veidot izpratni par kultūru kā procesu, kultūras daudznozīmību, noskaidrot kultūru stabilitātes un mainīguma faktorus.
2. Iepazīt daudzslāņu kultūras apraksta iespējas;
3. Izskaidrot mācību stundas jēdzienus;
5. Veidot diskusiju, salīdzināt, izprast un secināt;
6. Izpildīt darba lapu.

Mācību stundas *Kultūru stabilitāte un mainīgums* pamatjēdzieni:

kultūras process, postfiguratīvas kultūras, prefiguratīvas kultūras

Mācību stundas *Kultūru stabilitāte un mainīgums* rezultāti:

1. Izprot kultūras procesa veidojošo faktoru nozīmi.
2. Apgūst pamatjēdzienus.
3. Izpilda darba lapu.

Mācību stundas *Kultūru stabilitāte un mainīgums* metodes:

1. Virspusējās mācīšanās metodes, kas tiek lietotas mācību stundā: lekcija, demonstrējums (prezentācija, attēli), pārrunas.
2. Dziļās mācīšanās metodes, kas tiek lietotas mācību stundā: cēloņsakarību shēmas.
3. Stratēģiskās mācīšanās metodes, kas tiek lietotas mācību stundā: diskusija; prognozēšana.

Mācību stundā *Kultūru stabilitāte un mainīgums* tiek lietots amerikāņu kultūrantropologa K. Gīrcas kultūras daudzslāņu apraksta modelis un kultūras definīcija:

„Kultūras jēdziens, ko es atbalstu un kura lietderību mēģinu pierādīt šē publicētajos rakstos, būtībā ir semiotisks. Tā kā piekritu Maksam Vēberam un esmu pārliecināts, ka cilvēks ir dzīvnieks, kas turas paša austos nozīmju tīklos, es raugos uz kultūru kā uz šādiem tīkliem, un tās analīzi neuzskatu vis par eksperimentālu zinātņi, kas meklē likumus, bet gan par interpretatīvu zinātņi, kas meklē jēgu. Mani saista tieši eksplicēt, atvedināt šķietami mīklainas sabiedriskas izpausmes, bet šis apgalvojums, šai vienā rindkopā formulētā mācība pati prasa eksplikāciju.”

(Gīrcs, K. 1998. Kultūru interpretācija. Rīga: Izd-ba AGB. 12. lpp.)

Mūsdienās, aprakstot un pārdomājot kultūru, svarīgi ir to aplūkot kā procesu un nozīmi. Līdz ar to būtiskākie veidi kā to paveikt ir izpratne un interpretācija. Kultūru apraksts vienmēr ir daudzslāņains. Kultūra ir ne tikai piederīga kādai sabiedrībai (tautai), bet arī veidojas šīs sabiedrības dzīves stilā, ekonomiskajos un politiskajos mehānismos, sabiedriskajās vērtībās un ierāžās, tautas vēstures, valodas un reliģisko priekšstatu labirintos. Kultūru daudzveidība ir mūsdienu pasaules bagātība.

Kultūra ir daudzveidīgs un dinamisks process. Kultūra kā process vienmēr ir darbība, rīcības veidi, jauni priekšstati un izmaiņas. Kādas sabiedrības stabilās sociālās normas, vērtības un kultūra ir kādreizēju izmaiņu procesa rezultāts.

Sabiedrības (tai skaitā – tautas) un to kultūras, lai arī var pastāvēt ilgstoši, nav nemainīgas. Ilgākā laikā mainās sabiedrības kultūras stablais kodols – vienotas paražas un likumi, mīti, reliģiskie priekšstati un rituāli, vērtības un valoda, ēšanas un uzvešanās kultūra, dažādu celtnu arhitektoniskie paņēmieni un celtniecības materiāli. Veidojas dažādi kultūras slāņi – senāki un jaunāki. Tomēr tie nav savstarpēji pretrunīgi, jo jaunākais un mūsdienīgākais vienmēr sadzīvo, saskaņojas un respektē senāko.

Sabiedrības un tautas var salīdzināt ar krāsainu koralli, kas nemitīgi aplīp ar jauniem priekšstatiem, idejām, domām, faktiem un cerībām.

Vienmēr ir pastāvējis jautājums – kas nodrošina kultūras stabilitāti un kas to maina? Vai izmaiņas kultūrā ir indivīda vai sabiedrisku (sociālu) institūciju inovāciju rezultāts?

Uzsverot sabiedrisko institūciju lomu, mēs samazinām indivīda nozīmi izmaiņu radīšanā. Indivīds kļūst par sociālo institūciju piedāvāto vērtību pasīvu īstenotāju. Savukārt, pārspīlējot atsevišķu indivīdu lomu (lielu personību kults), mēs ignorējam sabiedrības kā grupas būtisko devumu izmaiņu radīšanā. Izmaiņu rezultāts, lai tas varētu ilgstoši pastāvēt, vienmēr saskaņojas ar sabiedrības vajadzībām.

Sabiedrība un kultūra rada cilvēku, sabiedrība un kultūra nevar pastāvēt bez cilvēkiem. Tamdēļ uzskatām, ka izmaiņas, kas straujāk vai lēnāk norisinās katrā kultūrā, ir individuālo un sabiedrisko centienu saskarsmes un mijiedarbības rezultāts.

“Tāpat kā pati nervu sistēma, arī mūsu idejas, vērtības, pat emocijas ir kultūras veidojumi – tie gan veidoti no tieksmēm, spējām un dispozīcijām, ar kādām esam piedzimuši, bet tik un tā tie ir veidoti. Šartras katedrāle ir celta no akmens un stikla, bet tā ir vairāk nekā akmens un stikls, tā ir katedrāle, turklāt nevis tikai viena no katedrālēm, bet konkrēta katedrāle, ko konkrētā laikā būvējuši noteikti konkrētas sabiedrības locekļi. Lai saprastu, ko tā nozīmē, lai uztvertu to tādu, kāda tā ir, jāzina vēl krietni vairāk par to, kādas ir akmens un stikla vispārējās īpašības, un krietni vairāk arī par to, kas kopīgs visām katedrālēm. Jāizprot – un, manuprāt, tieši tas ir būtiski – īpatni jēdzieni par attiecībām starp Dievu, cilvēku un arhitektūru, jēdzieni, kas iemiesoti šajā katedrālē, jo tie noteikuši, kāda tā tapusi. Ar cilvēkiem ir gluži tāpat: viņi visi ir kultūras darinājumi.”

(Gīrcs, K. 1998. Kultūru interpretācija. Rīga: Izd-ba AGB. 55.-56. lpp.)

Postfiguratīvas un prefiguratīvas kultūras. M. Mīdas modelis

Kultūru stabilitātei un mainīgumam var būt atšķirīgs raksturs.

Balstoties uz amerikāņu kultūrantropoloģes M. Mīdas iedalījumu, kultūras var būt:

- 1) postfiguratīvas vai 2) prefiguratīvas.

Postfiguratīvās kultūrās izmaiņas norisinās lēnu un gandrīz nemanāmi. Vecvecāku pagātne ir viņu mazbērnu nākotne. Sabiedrībā un kultūrā dominē paaudzēs apstiprinātās sociālās normas un vērtības, paražas un likumi, reliģiskie un pasaules uzskata priekšstati. Cilvēkiem ir skaidrs, kā jāuzvedas, kā jāsadala medījums un dārzu

raža, kas manto īpašumu, statusu un amatu, kā jāveic ceremonijas, kā jāaizsargā apdzīvotās vietas un jāceļ mājas, kādas ir apkārtējās vides un klimata īpatnības. Cilvēkiem ir arī skaidras atbildes uz jautājumiem par to, kā veidojusies tauta, atsevišķas grupas, kā rodas bērni, kā tie jāaudzina, kā jāveido ģimene, kā jā rūpējas par vecākiem un kā jā sagaida nāve. Šādās kultūrās liela loma ir tautas vecajiem, jo viņiem ir pieredze un viņi var palīdzēt ar padomu. Varētu teikt, ka postfiguratīvās kultūrās katrs indivīds piedzimst un dzīvo sabiedrībā, kurā būtiskākie jautājumi ir atrisināti.

Prefiguratīvās kultūrās katra paaudze meklē savas atbildes uz būtiskākajiem jautājumiem. Izmaiņas norisinās ļoti strauji un dinamiski. Ne vecvecāki, ne vecāki savā jaunībā un brieduma gados nav saskārušies ar problēmām, kādas nākas risināt tagadnē. Jauniem cilvēkiem vairs nenoder vecāko paaudžu pieredze, sevišķi tehnoloģiju un zināšanu jomā. Cilvēki apšaubā iepriekšējo paaudžu atbildes uz “sarežģītajiem” jautājumiem: kas radījis pasauli un cilvēkus? Kas iedibinājis esošo kosmosa un sociālo kārtību? Kāpēc pastāv slimības, nāves, netaisnība? Kā uzvesties sabiedrībā un kā mājās? Kas ir skaists un neglīts, labs un ļauns, vērtīgs un nevērtīgs? Galu galā – kas es esmu un kāda ir dzīves jēga?

Ja zūd saikne starp paaudzēm un kultūras stabilā kodola pārmantojamība, tad izzūd arī pati sabiedrība, tamdēļ katra tauta rūpējas par sava kultūras mantojuma saglabāšanu. Katra sabiedrība vēlas pastāvēt un turpināties, bet tas nozīmē, ka ir jā saglabā un jā kopj ne tikai tradicionālais, bet arī jā veic izmaiņas. Tamdēļ tās sociālās normas un vērtības, simbolu un zīmju sistēma, valoda un tajā radītie kultūras teksti un artefakti, kas nodrošina stabilitāti ir arī nozīmīgs izmaiņu avots un pakāpeniski pārveidojas. Uzņēmēji kopj un veido produktīvāku darījumu vidi, juristi un politiķi – rosina un diskutē par izmaiņām likumos, lai veicinātu sabiedrības kopējo izaugsmi, mākslinieki un rakstnieki – attīsta valodu un iztēli, papildinot to ar tekstiem un mākslas darbiem, apcerot stabilo un mainīgo apkārtējā pasaulē un sabiedrībā.

Definīcijas:

Postfiguratīvās kultūras – izmaiņas norisinās lēnu un gandrīz nemanāmi.

Prefiguratīvās kultūras – izmaiņas norisinās ļoti strauji un dinamiski.

Margareta Mīda (Mead, 1901-1978) – amerikāņu kultūras antropoloģe. Pētījusi vairākas Klusā okeāna un Dienvidaustrumu Āzijas reģiona kultūras (Samoa,

Jaungvineja, Bali u.c.). Sevišķu uzmanību veltījusi sievietei tradicionālajās kultūrās, salīdzinājusi tās sociālo lomu ar Rietumu un ASV sabiedrībām. Pētījusi arī vecuma grupas un dzimumsocialitāti. Būtiski ietekmējusi seksualitātes izpratnes maiņu 20. gadsimta 60. gados.

Darbi: *Coming of Age in Samoa*, 1928.

Sex and Temperament in Three Primitive Societies, 1935.

Male and Female, 1949.

Blackberry Winter: My Earlier Years, 1972.

Kultūru stabilitātes/mainīguma faktori:

Faktori	Faktori	Jautājumi
Dabas, klimata, ekoloģiskās vides izmaiņas	Ekosistēmas nemainīgums salīdzinoši ilgā laikā	Vai daba ir cilvēku draugs vai ienaidnieks?
Kultūru difūzija, aizguvumi	Kultūras norobežošanās, aizguvumu un ietekmju noraidīšana	Vai aizgūt no citiem ir labi?
Valodas attīstība un rakstības ieviešana	Valodas konservatīvums, valoda un rakstība kā kultūras kodols	Kā rūpēties par savu valodu mūsdienu pasaulē?
Lieli politiski satricinājumi (valsts iekārtas maiņa, etniski konflikti, kari)	Politiskā stabilitāte, neitralitātes princips	Kādi ir iemesli, kas nodrošina politisko stabilitāti?
Tehnoloģiju attīstība, zinātnes un mākslas sasniegumi	Moderno tehnikas, zinātnes un mākslas sasniegumu ignorēšana	Ko nevajadzēja izgudrot?

**Reliģisko priekšstatu
maiņa**

Reliģijas stabilitāte

Kas Jums ir reliģija?

Pasaules uzskata maiņa

Pasaules uzskata stabilitāte

Vai Jūsu pasaules uzskats
atbilst sabiedrībā
pastāvošajam?

Dabas, klimata, ekoloģiskās vides izmaiņas

Pastāv uzskats, ka kultūras, sevišķi tehnoloģiju un zināšanu, attīstība ir cieši saistīta ar ekoloģiskās vides klimatiskajiem apstākļiem. Piemēram, dzīve mērenajā klimatiskajā joslā, kur pastāv ziema, sniegs un aukstums, salīdzinot ar tropiem, cilvēkiem ir bijusi sarežģītāka. Tāpēc, lai izdzīvotu, cilvēki ir bijuši radošāki un aktīvāki. Tomēr tas ir ļoti pārprasts priekšstats, izdzīvot tuksnesī, savannā vai džungļos nebūt nav vienkāršāk. Pasaules kultūru atšķirības nav iespējams izskaidrot tikai ar klimatu. Dabas vides ekoloģiskās īpatnības ir tikai viens no faktoriem, kas radījis kultūru daudzveidību.

“Antropoloģijā ir divi dabas jēdzieni: ārējā daba jeb ekosistēma un iekšējā daba jeb cilvēka daba. Abi šie jēdzieni reprezentē *kultūras pretstatu*. Kulturālais nekad nav tas pats, kas daba, un kultūra vienmēr ietver dabiskā pārveidošanu un dažkārt vienkāršošanu. Savvaļas daba dažkārt var šķist kā lielākais apdraudējums dzīvei laukos, jo var izpostīt laukus, nobadināt vai nonāvēt mājlopus un nolīdzināt cilvēka mūža ieguldījumu līdz ar zemi. Visu kulturālo projektu pamatā ir dabas – gan iekšējās, gan ārējās dabas – pārveidošana. (..) Vienlaikus kultūru ir cieši saistīta ar dabu. Daudzi domā, ka daba ir tas nepieciešamais izejmateriāls, uz kura kultūra balstās, un ka tālab kultūra ir spēcīgi atkarīga no dabas. Turklāt daba šķiet stiprāka un ilglaicīgāka nekā kulturālais, kas ir trausls, viegli ievainojams un mainīgs.”

(Ēriksens, T. H. 2010. Mazas vietas – lieli jautājumi. Ievads sociālantropoloģijā. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 313. lpp.)

Kultūru difūzija (citu tautu ietekme)

Kultūras izmaiņu nozīmīgs faktors ir kultūru difūzija jeb sabiedrību savstarpēji aizgūvumi. Aizgūvumiem var būt dažāds raksturs:

- ✓ ja tiek aizgūtas kultūras parādības, kas būtiski nemaina sabiedrības kultūru, tad runā par kultūru apmaiņu.
- ✓ ja kāda sabiedrība pārņem ievērojamu kādas citas kultūras daļu, to pielāgojot savai kultūrai, respektīvi, to konvertējot sev atpazīstamā veidolā, bet izmaiņas negrauj pastāvošo sabiedrības kultūru, tad runā par **akulturāciju**.
- ✓ Ja citas kultūras tradīcija tiek pārņemta gandrīz pilnībā un aizgūtā tradīcija radikāli maina agrāko kultūru, tad pieņemts runāt par kultūras **asimilāciju**.

Interesanti:

Kultūru difūzija jeb sabiedrību savstarpējā mijiedarbība var izpausties dažādi.

Interesants kulturoloģisks piemērs ir “picas efekts” (nosaukumu ieviesis indiešu kultūrantropologs A. Barati) – kādas sabiedrības kultūras elementa eksports un reeksports. Sākotnēji *pica* bija itāļu maizes veids, kas reizē ar iecelotājiem 19. gadsimtā nokļuva Amerikā. Tātad mēs varam teikt, ka sākotnēji *pica* ir tikai itāļu iecelotāju sev līdzī atvestā (eksportētā) ierastā maizi. Tikai Amerikā *pica* ieguva mums ierasto veidolu: sieru, šķiņķi, desu, tomātu mērci, majonēzi utt., atbilstoši cepēju un ēdēju vēlmēm un fantāzijai. Jaunais ēdiens ieguva lielu popularitāti un drīz šādā jaunā veidolā tika atvests atpakaļ uz Itāliju (reeksports), lai no šejienes un no jauna izplatītos pa visu pasauli. Piemērs labi parāda, ka aizgūstot – importējot un eksportējot – parasti citu sabiedrību kultūras elementi tiek “pārvērsti” vietējās tradīcijās, iekļauti ierastajās sociālajās normās un vērtībās, tādējādi bieži vien (vismaz daļēji) zaudējot savu tradicionālo, bet iegūstot daļēji jaunu formu un saturu.

Jautājumi pārrunām:

- Kas ir kultūru apmaiņa, akulturācija un asimilācija?
- Ar ko Jūs mainītos? Ko jūs pieņemtu no citām sabiedrībām (kultūrām)?

Valodas attīstība un rakstības ieviešana

Valoda ir viens no veidiem kā cilvēki sazinās un būtiska kultūras daļa. Katra valoda tiek pierakstīta, tā saglabājot cilvēku domas un jūtas. Katras sabiedrības un cilvēka valoda un rakstība ir plašākas kultūras daļa. Katra sabiedrība un cilvēks, izvēloties vai mantojot, lieto kādu no valodām vai rakstībām. Ar to mēs sevi saistām ar plašāku kultūras tradīciju.

Interesanti:

Līdz 20. gadsimta sākumam vjetnamieši piederēja Austrumāzijas kultūrvēsturiskajam apgabalam (Ķīna, Koreja, Japāna, Ziemeļvjetnama), jo lietoja ķīniešu rakstību jeb hieroglifus. Sākot ar 1945. gadu, kad vjetnamieši sāka lietot latīņu rakstību, viņi zaudēja tiešu saikni ar šī kultūrvēsturiskā apgabala kultūru, tagad veidojot atšķirīgu kultūrvēsturisko apakšapgabalu.

Jautājumi pārrunām:

- Cik daudz ir pasaulē valodu, cik tautu, cik rakstību? Ar ko šie jēdzieni atšķiras?
- Pasaulē eksistē ļoti daudz valodu (pēc atsevišķām klasifikācijām ap 10 000), tomēr cilvēku (un arī zinātnieku viedoklis) par to, ko uzskatīt par valodu un ko nē, var atšķirties. Atkarībā no valodas definīcijas, valodu skaits var mainīties. Vēl joprojām strīdas, vai kāds dialekts ir valoda, tāpēc precīzi pateikt to, cik ir valodu ir grūti. Populārākais viedoklis ir, ka pasaulē ir vismaz 6000 valodu un 3000 tautu.
- Vai latviešu valodas augšzemnieku dialekts ir latgaliešu valoda?

Lieli politiski satricinājumi (valsts iekārtas maiņa, etniski konflikti, kari)

“1991. gadā norisinājās trīs milzīgi notikumi, kam bija globālas sekas (divi citi bija Dienvidslāvijas sabrukums un interneta (tīmekļa) komercializācija – GO). Pirmais – sabruka Padomju Savienība. Līdz ar to arī politika, kādu mēs pazinām pēckara laikā. Kad pasaulē bija divas supervaras, pastāvēja arī stingrs ideoloģisks iedalījums labējos un kreisajos. ASV īstenoja labējo politiku, kas balstījās stiprā brīvībā un trauslā drošībā (patiesībā drošība bija tik trausla, ka lielai daļai valsts iedzīvotāju piederēja šaujamočņi, lai varētu nošaut cilvēkus, kas viņus apdraudēja). Padomju Savienība īstenoja pretēju politiku – stipra drošība un trausla brīvība (brīvība bija tik trausla, ka pastāvēja risks nokļūt soda noietnē par

savu domu paušanu). Šo pretstatu pārveidoja daudzos radniecīgos pāros, piemēram, valsts iepretim privātai iniciatīvai, kopība iepretim indivīdam, solidaritāte iepretim egoismam un uzskaitījumu un tā tālāk. (..) Lielākā daļa pasaules politisko kustību mēģināja rast vietu starp ASV ekstrēmo individuālismu un padomju ekstrēmo kolektīvismu (..)”
(Ēriksens, T. H. 2006. *Mirkļa tirānija. Straujš un gauss laiks informācijas sabiedrībā. Rīga: Norden AB. 20.-21. lpp.*)

Tehnoloģiju attīstība, zinātnes un mākslas sasniegumi

Tehnoloģiju attīstība pārveido mūsu zinātņi, mākslu, dzīves stilu, identitāti, valodu, saskarsmi un vēl daudzas cilvēkiem svarīgas jomas. Tehnoloģiskās izmaiņas skar gandrīz visus cilvēkus. Protams, ir sabiedrības, kur tehniskie un zinātniskie atklājumi maz iespaido viņu dzīves veidu, tomēr lielākajai daļai cilvēku jāiemācās sadzīvot ar jauno tehnoloģiju izmainītu pasauli.

Pārrunām:

- Vai tehnika ir saistīta ar ētiku? Vai cilvēks, kas raksta ar pildspalvu ir „necivilizēts”, salīdzinot ar cilvēku, kas raksta ar datoru?

“Pirms radās grāmatu iespiešanas māksla (Johans Gūtenbergs (Gutenberg, Johann) dzīvoja apmēram no 1400. līdz 1468. gadam), daudzās sabiedrībās bija cilvēki, kuri mācēja lasīt un rakstīt, bet šīs zināšanas nebija plaši izplatītas. Tam bija daudz iemeslu; starp citu, grāmata varēja maksāt tikpat, cik neliels zemes gabals. Grāmatas vienmēr bija rakstītas ar roku, no sākuma to darīja mūki, vēlāk profesionāli pārrakstītāji. Un tad Gūtenbergs izgudroja iespiedmašīnu, ko uzskata par nozīmīgāko izgudrojumu pēdējos divtūkstoš gados.”

*(Ēriksens, T. H. 2006. *Mirkļa tirānija. Straujš un gauss laiks informācijas sabiedrībā. Rīga: Norden AB. 65. lpp.*)*

Pirmais tipogrāfs Latvijā bija nīderlandietis Nikolauss Mollīns (ap 1550 vai ap 1555 – 1625). Pirmajā darba gadā Rīgā viņš iespiedis divas grāmatas. Kopumā savos darba gados Rīgā viņš iespiedis 179 iespieddarbus, starp kuriem ir Rīgas rātes rīkojumi, Rīgas humānistu darbi, teoloģiskas, filosofiskas, juridiskas un pedagoģiskas

grāmatas, apsveikumi u.c. sīki iespieddarbi. N. Mollīns iespieda grāmatas latīņu, vācu, somu, zviedru un latviešu valodās. Pirmās trīs grāmatas, kas iespiestas Latvijā latviešu valodā, N. Mollīns iespiedis 1615. gadā un apkopojot tās sauc par *Luterāņu rokasgrāmatu*. Patlaban zināmi trīs šī izdevuma eksemplāri, tos bagātina apmēram 100 attēlu, kas vizuāli skaidro kristīgās mācības baušļus.

Grāmatu iespiešanas sākumi Latvijā ir būtisks tehnoloģisks jaunievedums, kas apliecināja Latvijas iedzīvotāju iesaistīšanos Eiropas Jauno laiku kultūras veidošanā un vietējo autoru un lasītāju sabiedrības paplašināšanos.

„Pirmais grāmatu iespiedējs Rīgā bija Nikolauss Mollīns (1550-1625). Viņš bija holandiešu no Antverpenes un jau 1588. gadā sāka izdot dažādus tekstus latīņu, vācu, zviedru un latviešu valodā. Nozīmīgākie iespieddarbi bija vēsturiski apcerējumi, kalendāri, mācību grāmatas un Luterāņu baznīcas rokasgrāmata, kas izdota 1615. gadā un ir pirmā Rīgā iespiestā grāmata latviešu valodā. Tas ir fakts, kas jau pierāda īpaša veida garīgo tiesību došanu latviešu tautai.”

(Avotiņa, A., Blūma, D., Līdaka, A., Ņefedova, I., Šmite, E. 2003. Latvijas kultūras vēsture. Rīga: Zvaigzne ABC.)

„Mollīna laikabiedri ir tāda mēroga zinātnieki un domātāji kā F. Bēkons, R. Dekarts, T. Brahe, J. Keplers, Dž. Bruno, G. Galilejs, J. A. Komenskis, V. Harvejs, T. Hobss, H. Grocijs, J. Bēme. Šajā laikā veidojas jaunlaiku empīriskās zinātnes un tehniskās revolūcijas pamati. Rodas vairāki svarīgi atklājumi astronomijā, fizikā, mehānikā, fizioloģijā un citās nozarēs. (..) Tajā pašā laikā, kad izgudro logaritmus, tālskatus, termometrus un citas noderīgas lietas, kad atklāj planētu un zvaigžņu kustības likums, tomēr joprojām valda reliģisks fanātisms, demonoloģija, māņticība – pārlicība, ka eksistē raganas, burvji un vilkači.” (Zanders, O. 1988. Tipogrāfs Mollīns un viņa laiks. Rīga: Zinātne. 15. lpp.)

Reliģisko priekšstatu maiņa

Mūsdienu tibetiešu reliģija ir budisms, kas Tibetā tika ieviesta 7. gadsimtā no Indijas. Pirms tibetieši iepazīna budismu, viņu reliģija bija *bona*. Bona dievības un gari dzīvoja apkārtējā pasaulē un bija pret cilvēkiem naidīgi noskaņoti. Tamdēļ tibetieši ievēroja dažādus aizliegumus, lai savus garus un dievības neaizvainotu un neizsauktu to dusmas. Pievēršoties budismam, tibetieši kļuva lielas un bagātas Dienvidāzijas kultūras tradīcijas sastāvdaļa. Mainījās viņu arhitektūra un tēlotāja māksla, tika celti budisma tempļi un klosteri, valsts centralizējās ap valdnieku (dalailama), kas valdīja Potalas pilī Tibetas galvaspilsētā Lasā (*Lhasa*), tika veidoti budisma kanoni, budisma literatūra un vēsture Tibetā, tas iespaidoja tibetiešu izglītību, tehniskās zināšanas, medicīnu un amatniecību, svētkus un ceremonijas un daudzas citas tibetiešu kultūras jomas.

Pasaules uzskata maiņa

“Apaļveida mītnu izvietojumam ap vīriešu namu ir milzīga nozīme sociālajā dzīvē. Misionāri ātri saprata, ka vienīgais līdzeklis, kā pievērst bororo kristietībai, ir piespiest viņus pamest savu ciematu un apmesties citā, kur mājas atrastos paralēlās rindās. Pazaudējot orientāciju attiecībā uz debesmalām, - plānu, kas kalpo viņiem par zināšanu pamatu, indiāņi ātri zaudē tradīcijas izjūtu, jo viņu sociālā un reliģiskā sistēma pārāk sarežģīta, lai varētu iztikt bez ciemata plānā ieliktās shēmas...”

(Levī-Stross, K. 1989. No grāmatas “Bēdīgie tropi”. Skola un Ģimene. N. 5.)

K. Levī-Stross, aprakstot Dienvidamerikas bororo tautas sociālo dzīvi un kultūru, uzsver, ka viņu pasaules izpratne pilnībā atkarīga no ciemata struktūras. Ciematu veido ēku aplis, ko uz pusēm daļa iedomāta robeža. Cilvēks pieder pie vienas no pusēm, no šīs piederības atkarīgas visas tālākās izpratnes. Tā, piemēram, vīrietis pēc laulībām atstāj savu dzimto ciemata pusi un pārceļas pie sievas, jo sievietē visu mūžu dzīvo savā dzimtajā mājā. Ciemata dalījums uz pusēm regulē visas indivīdu rīcības, izvēles, tiesības un pienākumus.

Interesanti:

Tērauda cirvji un zaudētā nevainība

Austrālijas ziemeļaustrumu krastā dzīvoja ļaudis, kurus sauca jirjoronti (Yir Yoront). Līdzīgi kā daudzas citas Austrālijas aborigēnu grupas, tie dzīvoja tādu dzīvi, kas mūsu izpratnē šķistu vienkārša un primitīva. Vīrieši gāja medībās, sievietes un bērni palika apmetnes tuvumā, lai meklētu un ievāktu ko ēdamu: saknes, kukaiņus, rūpuļus. Dažkārt viņi devās zvejā, par laivām izmantojot izgredtus koka stumbrus. Viņi gan pazina cilvēkus, kuriem bija labākas laivas, bet savu ciltstēvu garu dēļ, kurus viņi dziļi respektēja, jirjoronti necentās nomainīt vecās un izgatavot drošākas laivas. Ja reiz viņu priekštečiem nebija tādu laivu, kādēļ viņiem vajadzētu laivas, ar kurām doties okeānā?

Viens no jirjorontu svarīgākajiem darbarīkiem bija akmens cirvis, ar kuru darināja laivas. Cirvja asmeni un pietu, gatavotu no krama, viņi pirka no kaimiņu cilts, kas specializējās šādu asmeņu izgatavošanā.

Cirvji drīkstēja piederēt tikai pilngadīgiem vīriešiem.

Ap 1920. gadu pie jirjorontiem ieradās misionāri. Līdz ar Dieva vārdu viņi atveda darbarīku, bez kura, pēc viņu domām, jirjoronti nevarēja iztikt, - tērauda cirvi. Ne tikai vienu, bet veselu kastī šādu cirvju. Jirjorontu apmetnē tērauda cirvi saņēma ikviens: gan vīrieši, gan sievietes, gan veci, gan jauni. Šķita, ka viena no galvenām problēmām – mūžīgais cirvju trūkums un nepieciešamība iegādāties krama pietus no kaimiņu grupas – bija atrisināta. Bet tie bija maldi.

Tā vietā, lai nestu laimi un labklājību, tērauda cirvis atnesa konfliktus un traģēdiju. Runa nebija tikai par tehnisku jaunievedumu, bet par priekšmetu, kas apgriezta ikdienu kājām gaisā. Sievietes vairs nerespektēja vīriešus, jaunie nerespektēja vecos, jo cirvis, kas līdz šim bija pilngadīga vīrieša autoritātes simbols un ekskluzīvs vīriešu īpašums, tagad piederēja vai katram grupas indivīdam. Arī draudzīgās saites ar kaimiņiem, no kuriem tika iegādāti krama pieti, bija sarautas, un šīs „tirdzniecības” pārtraukšanas dēļ draudēja karš.

Sarežģījās arī jirjorontu attiecības ar garu pasauli. Agrāk katram priekšmetam bija sava vieta no priekštečiem pārņemtajā pasaules kārtībā. Šī pasaule bija piepildīta ar lietām, kuras ciltstēvi bija atstājuši no senas pagātnes, ar kuru saraut saites būtu riskanti un pārdroši. Misionāri nezināja, cik destruktīvas sekas viņi izraisījuši, draudzīgi piedāvājot uzlabot jirjorontu tehnoloģiju, taču tādējādi izjaucot līdzsvaru jirjorontu kultūras iekšējās kopsakarībās.

(Ēriksens, T. H. 2010. Mazas vietas – lieli jautājumi. Ievads sociālantropoloģijā. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 23. lpp)

Kultūras stabilitāte kā vērtība! Senais un jaunais – vienas kultūras daudzslāņu apraksts: latviešu masku gājieni.

Kultūras process nav tikai izmaiņas, bet arī stabilitāte. Izmaiņas notiek jebkurā sabiedrībā, atšķiras tikai to ātrums un intensitāte. Tāpat izmaiņas var tikt vērtētas pozitīvi vai negatīvi. Gandrīz vienmēr daļa cilvēku ātrāk pieņem visu jauno, savukārt

citi ir konservatīvāki. Viņi uzskata, ka izmaiņas sabiedrībā veicinās tās kultūras degradāciju un pat izzušanu.

Ja sabiedrība kopumā ir pret izmaiņām, tad to mēdz saukt par “aukstu” sabiedrību, bet, ja kāda sabiedrība atbalsta jauno un labprāt to ievieš savā dzīvē, tad tās zinātnieki sauc par “siltām” sabiedrībām.

Interesanti:

Ik pa laikam vērojam, ka atsevišķas sabiedrības maina savu kultūras politiku, uzskatot aizguvumus no citām valstīm par kaitīgiem, un vēršas pret tiem savās kultūrās. Piemēram, Irāna 2011. gadā aizliedza jebkādas Valentīna dienas izpausmes vai lietas, kas to simbolizē. Par šī lēmuma ignorēšanu, kas līdzvērtīgs Rietumu vērtību stingram noraidījumam, vērtējot tās kā nepieņemamas, paredzēti bargi sodi. Lai arī mums varētu nebūt skaidri šādu lēmumu motīvi, tomēr mums ir jārespektē vienotā pasaules kultūras procesa daudzveidīgās izpausmes.

Kultūras tradīciju mainības un stabilitātes piemērs – latviešu masku gājienu tradīcija.

“Aplūkojot visu Latvijas novadu masku gājienu, nemaz nav nepieciešams ļoti uzmanīgi sekot aprakstam, lai saprastu, ka katram no galvenajiem gājienu tipiem – ķekatām, budēļiem, mārtiņbērniem, čigāniem – piemīt savas sevišķas vietējas iezīmes. Tās nosaka apvidus, jo, piemēram, ķekatas ir saistītas tikai ar Kurzemes novadiem. Budēļus galvenokārt pazīst Kurzemes un Zemgales robežnovados. Mārtiņbērnus, kā arī kāzu (godu) kūjeniekus sastopam gandrīz bez izņēmuma Vidzemē. Turpretī čigāni ir visos novados lietots masku gājienu dalībnieku apzīmējums, tomēr tas it sevišķi ir iesakņojies Zemgales–Vidzemes–Latgales robežnovados, kur masku gājienu dalībniekiem gandrīz nemaz cits nosaukums nav zināms. Un tomēr, kaut arī gājienu katrā novadā ir savas īpatnības, tiem visiem ir arī kas kopējs, kas tos savstarpēji saista un ļauj tos vienoti apzīmēt par latviešu masku gājiem.”

(Jansons, J. A. 2010. Latviešu masku gājieni. Rīga: Zinātne.)

Literatūra un avoti:

Austruma, S., Muižarāja, I. 2010. Kulturoloģija vidusskolai. Rīga: Zvaigzne ABC.

Avotiņa, A., Blūma, D., Līdaka, A., Ņefedova, I., Šmite, E. 2003. Latvijas kultūras vēsture. Rīga: Zvaigzne ABC.

Ēriksens, T. H. 2006. Mirkļa tirānija. Straujš un gaus laiks informācijas sabiedrībā. Rīga: Norden AB.

Ēriksens, T. H. 2010. Mazas vietas – lieli jautājumi. Ievads sociālantropoloģijā. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Ērgle, A., Purēns, V., Sviestiņa, I. 2009. Kulturoloģija. Rīga: Raka.

Gīrcs, K. 1998. Kultūru interpretācija. Rīga: Izd-ba AGB.

Jansons, J. A. 2010. Latviešu masku gājieni. Rīga: Zinātne.

Levī-Stross, K. 1989. No grāmatas "Bēdīgie tropi". *Skola un Ģimene. N. 5.*

Zanders, O. 1988. Tipogrāfs Mollīns un viņa laiks. Rīga: Zinātne.

Арутюнов, С.А., Рыжакова, С. И. 2004. Культурная антропология. Москва: Весь Мир.

Мид, М. Мужское и женское. Исследование полового вопроса в меняющемся мире. Москва: РОССПЭН.

www.anthrophoto.com

www.antonialv